

Summary

Kharitonov R. V. Methodological bases of research of the specialized comparative law. – Article.

Article is dedicated to the review of existing studies on the methodological aspects of the branch of comparative law. Particular attention is paid to training materials in various areas of the issued sectoral comparative law.

Key words: comparative law, comparative law methodology industry, comparative legal analysis, comparative legal method.

УДК 341.231.14(045)

А. Ю. Замула

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАБОРОНИ КАТУВАННЯ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Однією із сучасних глобальних загальнолюдських проблем є проблема прав людини та їх забезпечення, особливо що стосується такого важливого аспекту, як заборона катування, вирішення якої можливе лише спільними зусиллями держав і міжнародного співтовариства. Здійснювані заходи ще не привели до створення належної правової бази у сфері заборони катування.

Міжнародними стандартами з прав людини проголошено й закріплено, що катування та інші жорстокі види поводження й покарання принижують гідність, властиву людській особі [1, с. 8–9].

Стан дослідження проблематики. Питання дослідження потенціалу норм міжнародного права щодо заборони катування та їх імплементації в українське законодавство здійснювали такі вчені, як М.І. Бажанов, Є.Ю. Захаров, К.В. Катеринчук, Є.А. Лукашева, В.Т. Маляренко, В.Ф. Опришко, М.В. Шугуров та інші.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування можливості застосування процедури імплементації норм міжнародного права щодо заборони катування в національне законодавство. Розкривається необхідність створення потужного міжнародно-правового механізму захисту прав людини в контексті боротьби із заборонаю катування.

Виклад основного матеріалу. Катування застосовуються в цілях приниження людської гідності та пов'язані з мученням у широкому розумінні, завданням фізичних страждань взагалі. Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) завжди засуджувала катування як одну із загальних категорій, що передбачає нелюдське поводження та приниження гідності, застосоване одними людьми по відношенню до інших.

Згідно з принципами, проголошеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання рівних і невід'ємних прав усіх членів людської спільноти є основою свободи, справедливості й загального миру.

Відповідно до Статуту ООН, зокрема статті 55, держави повинні сприяти загальній повазі та дотриманню прав людини й основних свобод.

Одне з таких положень – украй важливе за суттю й загальне за формулюванням – містить стаття 3 «Заборона катування» Конвенції про захист прав людини та основних свобод, яка повністю корелює зі статтею 5 Загальної декларації прав людини [12, с. 41–43].

Заборона катувань проголошена в статті 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, де передбачено, що нікого не може бути піддано катуванню та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також у Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 09.12.1975 року [3, с. 81].

Катування є злочинами відповідно до принципів міжнародного права. У всіх відповідних документах катування суворо забороняються й не можуть бути виправданими за будь-яких обставин. Ця заборона є одним з елементів міжнародного права й носить обов'язковий характер для всіх членів міжнародного співтовариства, незалежно від того, ратифікувала така держава міжнародні договори, що прямо забороняють застосування катувань, чи ні. Систематична й щоденна практика застосування катувань являє собою злочин проти людяності.

З метою підвищення ефективності боротьби проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання 10.12.1984 року було прийнято Конвенцію ООН проти катувань [14, с. 45–48].

Відповідно до статті 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводжень та покарань (від 10.12.1984 року) термін «катування» означає «будь-який акт, яким будь-якій особі свідомо спричинюється сильний біль або страждання, фізичне та/або моральне, для отримання від неї або третьої особи свідчення чи повідомлення, щоб покарати за дії, які здійснила ця особа або третя особа або в здійсненні яких вона підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу». До цього визначення не включають біль або страждання, які виникають внаслідок законних санкцій, невід'ємні від цих санкцій або викликаються ними випадково. Катування належать до тяжких та свідомо жорстоких, нелюдських і принижуючих людську гідність видів поводження [5, с. 24–26].

Це визначення було прийняте як норма міжнародного права. Отже, для того щоб дію кваліфікувати як катування, вона має відповідати таким вимогам: завдати сильних фізичних або моральних страждань, здійснюватися свідомо, здійснюватися офіційною особою або з відома такої особи (тобто вона може бути асоційована з державою). Катування є засобом, інструментом для досягнення іншої цілі. У Конвенції ООН проти катувань чітко визначено такі цілі катувань: отримання від особи або третьої особи свідчень або зізнань; покарання її за дії, які вчинила вона чи третя особа або у вчиненні яких вона підозрюється; залякування; примус. Під час аналізу смислових наповнень термінів «тортури» та «катування» з'ясовуємо, що в українській мові слово «тортури» означає переважно фізичне насильство під час допиту з метою домогтися певних свідчень. Термін «тортури» охоплює вужче та більш специфічне поняття, ніж «катування», яке пов'язане з мученням у широкому розумінні, завданням фізичних страждань взагалі. Таким чином, вживання терміна «катування» регулює заборону жорстокого поводження ширше, на родовому рівні, а не лише щодо певної ситуації [7, с. 446–448].

Усі форми катувань та інших видів жорстокого поводження є однозначно забороненими згідно з міжнародними правозахисними законами. Така заборона передбачена численними угодами та іншими інструментами, а також є частиною міжна-

родного звичаєвого права, яке застосовується до всіх держав, незалежно від того, чи є вони учасниками конкретних угод, які передбачають таку заборону.

З 1948 року було ухвалено низку міжнародних та регіональних законодавчих актів із питань прав людини, у тому числі заборони катування. Серед них назвемо юридично обов'язкові угоди й конвенції, а також декларації та інші документи, які хоч і не є юридично обов'язковими, проте мають вагоме значення завдяки тому, що їх було прийнято Генеральною Асамблеєю та іншими органами ООН, вони демонструють згоду між державами щодо дотримання стандартів, викладених у них.

Так, після прийняття Міжнародного пакту про громадянські й політичні права було засновано орган незалежних експертів – Комітет із прав людини, який мав здійснювати контроль за дотриманням державами прав людини. Європейська Конвенція про захист прав людини дозволяє окремим особам подавати офіційні скарги до Європейського суду з прав людини, якщо було порушено їхні права. Європейський Суд із прав людини приймає рішення, які є обов'язковими до виконання, і може надавати розпорядження державам щодо надання потерпілим компенсації.

Окрім загальних правозахисних актів, у яких проголошується заборона катувань, існує також низка документів та механізмів, що стосуються саме катування й жорстокого поводження. Деякі з них були ухвалені й удосконалені під тиском громадськості через такі організації, як «Міжнародна амністія» тощо [10, с. 241–245].

Після ратифікації 26.01.1987 року Конвенції ООН проти катувань, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводжень чи покарань перед Україною постало питання про приведення національного законодавства у відповідність до вказаних міжнародно-правових актів. Проте є актуальною думка, що на сьогодні законодавство України не набуло системного характеру, а його відпрацювання вимагає опору на фундаментальні наукові дослідження зі вказаної проблематики.

Доводиться констатувати, що в Україні нині теоретично не розроблено та мало-досліджено в науковому плані є низка ключових проблем у сфері заборони катування.

Для боротьби з будь-якими суспільно небезпечними посяганнями є необхідним кримінально-правовий механізм для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за їх вчинення. Проте сам факт існування в Кримінальному кодексі України окремої статті «Катування» не дозволяє зробити висновок про наявність дієвого механізму кримінально-правової охорони суспільних відносин від катувань.

Невід'ємною складовою частиною проблеми протидії катуванням слід вважати підвищення ефективності кримінально-правової норми про відповідальність за катування, практика застосування якої виявила чимало прорахунків, допущених під час її конструювання, а також значну кількість кваліфікаційних проблем [6, с. 93–94].

Основними ознаками катування в розумінні статті 1 Конвенції проти катувань є такі:

- спричинення сильного болю або страждання;
- вчинене безпосередньо державними посадовими особами чи іншими «офіційними» особами, з їх підбурювання, з їх відома або з їх мовчазної згоди;
- вчинене з конкретною метою (або ціллю).

Щодо національного законодавства слід насамперед нагадати, що стаття 127 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за катування, уже двічі змінювалася (редакції станом на 01.04.2001 року, 12.01.2005 року, 15.04.2008 року). Первинна редакція статті 127 Кримінального кодексу України (станом на 01.04.2001 року) надавала таке визначення катування: «Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій із метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі». У редакції від 12.01.2005 року законодавець указав конкретні можливі цілі, з якими вчинюється катування, зазначивши в диспозиції «у тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або в скоєнні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб». Останніми змінами від 15.04.2008 року у визначенні катування з'явилася ще одна ціль – мета дискримінації потерпілого або інших осіб [8, с. 20–24].

З огляду на внесені до диспозиції статті 127 Кримінального кодексу України (далі – КК України) зміни щодо визначення катування є актуальним виділити основні ознаки катування за національним кримінальним законодавством України, а саме:

- спричинення сильного болю або страждання;
- вчинене з конкретною ціллю.

Якщо співвіднести національне й міжнародно-правове розуміння катування, очевидним є те, що серед ознак катування в міжнародно-правовому розумінні є ще одна вагома ознака – суб'єкт злочину (державні посадові особи або інші «офіційні» особи, які діють за підбурюванням державних посадових осіб, з їх відома або з їх мовчазної згоди) [11, с. 115–118].

На те, що законодавець, імплементуючи статтю 1 Конвенції проти катувань, не вказав спеціального суб'єкта, неодноразово зверталася увага в кримінально-правовій літературі. Численні дослідження із цього питання дозволяють констатувати, що існування кримінальної відповідальності за катування, суб'єктом якого є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт), є недоцільним, адже означені діяння, вчинені загальним суб'єктом, за відсутності статті 127 КК України в будь-якому випадку є злочинними, а «дублювання», яке з'явилося через існування статті 127 КК України в чинній редакції, лише ускладнює розмежування злочинів між собою та здійснення правильної кваліфікації [4, с. 18–23].

Щодо катування, вчиненого спеціальним суб'єктом, слід зазначити таке. За своєю суттю катування, вчинене службовою особою, є кваліфікованим різновидом «Перевищення влади або службових повноважень», адже заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій (стаття 127 КК України) кореспондує термін «насильство», ужитий у частині 2 статті 365 КК України; усі цілі, наведені в статті 127 КК України (примусити вчинити дії, що суперечать їх волі, отримати відомості чи визнання, покарати, залякати, дискримінувати), потенційно можуть супроводжувати перевищення влади або службових повноважень, оскільки переслідування чи реалізація такої мети явно виходить за межі наданих службовій особі прав або повноважень [2, с. 134–137].

На сучасному етапі розвитку національного законодавства у сфері захисту прав людини видається доцільною імплементація норми про катування, яка міститься в Конвенції про катування, не шляхом трансформації з посиленням відповідальності через розширення можливих суб'єктів злочину (як це зроблено в чинному КК України), а шляхом викладення основних ознак катування в змісті, максимально наближеному до міжнародно-правового розуміння. Такої мети можна досягти, якщо в кваліфікованому складі статті 365 КК України вжити термін «катування» (як одну з кваліфікуючих ознак) та роз'яснити його зміст (безпосередньо в диспозиції статті або в примітці до неї). Такий підхід забезпечив би імплементацію Конвенції проти катувань та усунув би невиправдану конкуренцію.

Інтеграція України до світового співтовариства – головний чинник, що визначає тенденції подальшого розвитку національного права. Злочини катування можемо цілком сміливо охарактеризувати як стійку загрозу євроінтеграції України [9, с. 113–116].

Утвердження загальних принципів права в широкому розумінні цього поняття та визнання пріоритету міжнародних договорів зумовлює необхідність приведення національного кримінально-процесуального законодавства у відповідність до тих договорів, які на сьогодні визнані Україною.

Аналізуючи питання імплементації міжнародно-правових норм у законодавство України, варто зазначити, що відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Реалізуючи це положення Конституції України, законодавець у частині 2 статті 17 Закону України від 22.12.1993 року № 3767-ХІІ «Про міжнародні договори України» визначив, що в разі, коли таким договором, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Однак відповідно до частини 2 статті 9 Конституції України укладення міжнародних договорів, які суперечать положенням останньої, можливе лише після внесення до неї відповідних змін. Отже, Конституція України посідає головне місце в системі права України. Що ж до міжнародних договорів, то вони мають пріоритет перед нормами національного права, якщо однакові правовідносини по-різному регулюються в цих джерелах права [13, с. 11–25].

Висновки. Застосування в Україні визнаного нею міжнародного договору є складним процесом, який вимагає приведення у відповідність до цього договору національного законодавства. Слідуючи цьому, зазначимо, що наявність та відображення в кримінальному процесі України загальноновизнаних принципів, а також норм і стандартів міжнародного права є лише початком на складному шляху України утвердження національного законодавства відповідно до європейського стандарту.

Для того щоб права людини реалізовувалися на практиці, недостатньо лише їх проголошення й закріплення правом; права і свободи людини повинні забезпечуватися як державою, так і на рівні законодавства, а найголовніше – на рівні правозастосування.

Література

1. Абазов Р.Ф. Переосмысление прав человека / Р.Ф. Абазов // Полис. – 1995. – № 2. – С. 8–9.
2. Бажанов М.І. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
3. Белякович Н.Н. Права человека и политика. Философско-правовые основы / Н.Н. Белякович. – Минск : Амалфея, 2009. – 412 с.
4. Булда Д. Деякі аспекти відповідальності за катування / Д. Булда // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 18–23.
5. Глухарева Л.И. Универсальность и социокультурный релятивизм прав человека / Л.И. Глухарева // Право и права человека : сборник научных трудов юридического факультета МГПУ. – 2009. – Кн. 5. – С. 24–26.
6. Проти катувань: міжнародні механізми запобігання катуванням та поганому поводженню / відп. ред. С.Ю. Захаров ; Харківська правозахисна група. – Х. : Права людини, 2007. – 227 с.
7. Катеринчук К.В. Відмінності між тлумаченнями понять «тортури» та «катування» / К.В. Катеринчук // Правові проблеми сучасності в умовах розвитку юридичної науки : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки / Чернігівський держ. ін-т права, соціальних технологій та праці. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2005. – С. 446–448.
8. Катеринчук К.В. Визначення катування в нормативних актах / К.В. Катеринчук // Наука і мо-лодь : збірник праць студентів та молодих вчених Міжгалузевого інституту управління. – К., 2006. – С. 20–24.
9. Ковалев А.А. Международное право : [учебник] / А.А. Ковалев, С.В. Черниченко. – М. : Омега-Л, 2011. – 283 с.
10. Лукашева Е.А. Права человека: конфликт культур / Е.А. Лукашева // Наш трудный путь к праву : материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсисянца. – М., 2006. – С. 241–255.
11. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика / В.Т. Маляренко. – К. : Ін Юре, 2004. – 543 с.
12. Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: стан та перспективи розвитку : [навч. посібник] / В.Т. Маляренко. – К. : Ін Юре, 2004. – 600 с.
13. Опришко В.Ф. Теоретичні та практичні аспекти механізму гармонізації законодавства України з міжнародним правом / В.Ф. Опришко // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.- практ. конф. (м. Київ, жовтень 1998 р.). – К., 1998. – С. 11–25.
14. Шугуров М.В. Международное право прав человека: проблемы доктринального консенсуса / М.В. Шугуров // Международное публичное и частное право. – 2010. – № 5. – С. 45–48.

Анотація

Замула А. Ю. Застосування норм міжнародного права щодо заборони катування та їх імплементація в законодавство України. – Стаття.

У статті визначаються актуальні напрями механізмів імплементації норм міжнародного права щодо заборони катування у вітчизняне законодавство. Автором розглядаються численні міжнародні правозахисні акти, у яких проголошується заборона катувань, та наводиться їх належна правова оцінка. Визначено перспективи подальшого дієвого розвитку системи захисту прав людини, у тому числі в контексті заборони катування, на міжнародному рівні та на рівні національного правозастосування.

Ключові слова: імплементація, заборона катування, захист прав людини, злочин проти людяності.

Аннотация

Замула А. Ю. Применение норм международного права о запрете пыток и их имплементация в законодательство Украины. – Статья.

В статье определяются актуальные направления механизмов имплементации норм международного права о запрете пыток в отечественное законодательство. Автором рассматриваются многочисленные международные правозащитные акты, в которых провозглашается запрет пыток, и приведена их надлежащая правовая оценка. Определены перспективы дальнейшего эффективного развития системы защиты прав человека, в том числе в контексте запрета пыток, на международном уровне и на уровне национального правоприменения.

Ключевые слова: имплементация, запрет пыток, защита прав человека, преступление против человечности.